

ચેતનના આહુકોને દીપાત્સવીએ ભેટ.

રસ-ગીતો.

૮૯૦૭

બહુ ઉમરવાડિયા.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૮-૦૭ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રસ-સીત્તે

વિષય દે-૨

ચેતનના આલોકને દીપાન્સયીએ લેટ.

રસ-ગીતો.

અ. ઉમરવાડિયા.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ મથક
અમદાવાદ
ગુજરાતી સંસ્કૃત સંપત્તિ
૧૯૭૭

"The Devotion that the heart lifts above.
And the Heavens reject not."

સર્વ હક સ્વાધીન.

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત: ૬૦૦. વિક્રમ સં. ૧૯૭૬.

મુદ્રણ ૦-૧૨-૦

અર્થસાધક સૃષ્ટિથી ધણે ધણે દૂર, કોઈક કૂચનવતી ભૂમિમાં જીવન વસંતખંડે આ ગીતમાળા રચાઈ. પ્રત્યેક વાંચકના જીવનમાં એવી વસંત ઉભી હોય છે, એથી ધણા વાંચકોને આમાં સમભાવ જણાશે—એમની અમોલ ગત-ગાથા એથી પુનઃ ઉદ્દેશાશે. લેખકને એથી વધુ કૃતાર્થતા શી હોય? ને ખીજ વાંચકોને, અમોલ ને રસભર માનવ-જીવન છતાંય એ માંદગી સંગીતના ભણકાર જેમના જીવન પંથે નહિં કિંવા હોય, તેમને--અંગુલિ નિર્દેશરૂપી પ્રસ્તાવનાથી ઉડી અભેદ ગૂઢાના અણુકેન્દ્રિયા ભાવોની ઝાંખા કરાવવી એ નિરર્થક છે. એમ મની, વિના ઓછોજ મહારાં ખાં હૃદયકુસુમો ગુજરાતને રસખોળે ધરાવું છું.

લેખક.

મેલિકન હોલ ચોપાટી-મુંબાઈ.

ચૈત્રી પૂર્ણિમા ૧૯૭૬

અંતર-કશન.

અંક પાંદડી:	અશ્રુનો મુકનાહાર:
સમાધિની સુંદરી:	દીપો છે એવો દેશ ?
પ્રેમલુપ્થ નાવિક:	“સંસાર આ તો જમ
સ્નેહ-સ્વપ્ન:	છાપડું છે.”
વંચિત:	જનિયોગને આધારે આંશા પખી:
દયામય પ્રભુ:	પ્રભુનો ઉપહાર
પગના વિશ્વને આરે આત્મા	જીતવાલા
મુગ્ધ:	ચંડાલાનો વિશ્વવિહાર
નિક્ષા:	મગ્ન ઉપાલંબ
આમંત્રણ:	વશ્વરાસ
અધન્ય અગ્નિ:	વિદાય !

x આ નિશાનીવાળાં ગીતો મીસીસ આર્ચીંગના સોનેરસથી
સચિત થયેલ છે.

तान्दरी सुन्दरीते

“ प्रिये ! पदाम्भुजं,

दसे ! त्वारा ओम्,

विधाते ! गेष्मी अं तव सुतनु ! आञ्ज रस उपे
समर्पेत्तुं क्षेत्रे छवन रसभोगे, अनूपमे !

धनविभवमा विद्युत दसे :

जलधिजलभां के नदी लसे :

इमे व्यामान्त्तमां जगदणती ज्योति उदु वसे :
सणि ! त्वारी मूर्ति ददयन्वने अम विजसे.

हतुं नं आनन्दे,

हतुं नं शोकान्ते,

हतुं नं नरे भ्दाई त्रिविध जगते, रभ्यरसिधे !
स्वीकारे अपेक्षुं प्रियतम ! इषाणा प्रीतिपदे.

स्थिर जगतनुं यन्त्र अनशे :

गहन नभरंगां उपटशे :

महाहालाग्निभां अतुलयुगना ओष शमशे :
समाधिभां त्वारी सणि ! भुज रसेन्द य तपशे. ”

એક પાંદડી.

મહારા અંતરના ઉંડા ઉંડાણુની ઉત્કટ ઇચ્છા એ છે કે તે મહારી ન થાય. રસના રસીયાને આ ભાવથી આશ્ચર્ય થશે; પ્રણય-પ્રદેશના પ્રવાસીઓ આથી વિસ્મય પામશે, પણ હું સાચું કહું છું કે મહારી આ એક તીવ્ર ઇચ્છા છે. કવિઓ કહે છે કે મદનના શાસન સર્વવ્યાપી છે; પણ ના, મહારા હૃદયમાં મદન માટે સ્થાન નથી-મહારા જીવન-પ્રદેશમાં મદનને સ્થાન નહિ મળે. મહારા હૃદય તો પુનઃ પુનઃ પૂકારે છે કે તે મહારી ન થાય. વાંચક ! તું સ્નેહયોગી છે કે કામયોગી ? જો તું સ્નેહયોગી હૃદય તો તું જે એમજ પૂકારીશ કે તે ત્હારી ન થાય. તું જાણે છે ને કે જો સુખ, વૈભવ ને આનંદ આશામાં છે તે તુમિમાં નથી ? તો મદને એ આશામાંજ રહેવા દો.

એક પાંદડી.

હું નથી જાણતો કે તે મન આદિ છે કે નહિ-ને
તે જાણવા હું ઇચ્છતો પણ નથી. અરે! પૂજારીનો તે
ઔટસોજ અધિકાર હોય શકે કે દેવ-દેવીને પુષ્પમાળ અર્પવી
પછી ભલે દેવ-દેવીને એ જાણ ન હોય તોયે શું? અગર
નનામી એટ મોકલવામાં કેટલો આનંદ આવે છે! હું
મન્યું છું કે એને તે જાણ ન હોય કે હું એનો પૂજક છું.

ખાળું હું કંઈજ ઇચ્છતો નથી-એનું ખસ એક, માત્ર
એકજ સ્મરણ મહારી પાસ રહે તોયે ખસ છે. વાંચક! હું
સ્મૃતિભોગી છું. એના નયનોથી જે શાંતિ ઝરે છે, એ
શાંતિના સ્મરણનો હું ઉપાસક છું. કોઈ મન્ય પળે મહારા
તરફ એ દૃષ્ટિ કરે છે, તે વેળા એના શાંત મુખપર વિંદ પર
જે ભવ્ય છાયા પથરાય છે-એના સ્મરણનો-એની સ્મૃતિનો
હું ઉપાસક છું. હું ઔટસુજ મન્યું છું કે મહારા જીવન
જોડે એ સ્મૃતિને હું ગુંથી લઉં, ને ત્યારે એની અભંગ
શાંતિને પણ હું સહી લઉં.

સમાધિની સુંદરી.

હું જાણું છું કે મ્હારે ત્હારું ગીત ગજવવાનું છે.
હું જાણું છું કે ત્હારા ગાયક રૂપેજ હવાં મ્હારે જીવન
અપિત કરવાનું છે; ને છતાંય મ્હને બય રહું છે કે આ
વિયોગનો અંધાર મ્હારું ગીત નહિ દિવા દે. કોઈ પળે
જ્યારે હૃદયખીનતાં સુર-તાલ હું મિલાવું છું ત્યારે મ્હને
પ્રતીત થાય છે કે મ્હારા અધન્ય જીવનનું એ સંગીત પ્રભુના
પાદ-કમળે પહોંચશે ને આપણા સંયોગકાળ પ્રાર્થન
આદરશે; પણ એવે વિયોગની કાળી આંધી પૂર જોરથી આવે
છે, ને મ્હારા અંતરપ્રદેશમાં પ્રવેશી મ્હારા સંગીતને
આચ્છાદે છે. ત્યારે મ્હને પ્રતીત થાય છે કે આપણું મિલન
સરજનયુંજ નથી—ત્યારે મને લાગે છે કે અનંતતાના એકે
હારે આપણું મિલન નહિ થાય. પુષ્પ પેઠું મ્હારું ગીત
ત્યારે કરમાય છે ને માત્ર ત્હારી સ્મૃતિની મંદ સુરાવટ

સમાધિના સુંદરી.

મત્રમત્રતી રહી જાય છે. વ્યથાની એ ઘડીએ એ કલ્યાણિ-
ની ! ત્હારી સ્મૃતિ વર્ષા વરસાવતે, ને મ્હારા શુષ્ક હૃદયના
ગીતકમળને વિકસાવતે.

x

x

x

કાંક સમે પ્રચંડ વાયુનો કોત્રાહત મ્હારે ઢાર સૂચાય
છે, ને મ્હને બય થાય છે કે મ્હારા રસમંદિરનો ધ્વજ
કરકરતો ખંધ પડ્યો હશે; ને હા, ઢાર ઉધાડી હું નિહાળું
હું ત્યારે જણાય છે કે રસમંદિરનો રસકળાશ અધુરો થયો
છે, ને મંદિરનો ધ્વજ ઉડતો નથી. એવી અકલ્યાણ
ઘડીએ એ રસદેવિ ! એક પંખિણી સમી તું પમારતે, ને
મ્હારો જીવનધ્વજ પુનઃ ઉરાડતે.

x

x

x

રસપૂજન પછી સાંધ્ય પ્રદેશે મંદિરના એક ખૂણામાં
હું બેઠો હોઉં છું, ત્યારે હું જોઉં છું કે આ ક્ષુદ્ર પૂજકની
પ્રાર્થનાઓ પાંખો પ્રસારી ઉડી રહી છે. પ્રભુનો દરબાર
મ્હારી સન્મુખ ઉભે છે, ને મ્હને લાગે છે કે મ્હારી

સમાધિની સુંદરી.

પ્રાર્થનાઓ હમણાંજ પ્રવેશશે. એવે મંદિરના સૌએ રસ-
દિપકો ખુલાય છે. ને મહારી સમક્ષ નિરાશાનો ભયંકર
અંધકાર પ્રવર્તે છે. એવી કાળઘડીએ ઓ હૃદયરાગિ! તહારી
રાજજ્યોત સમેત તું પધારજે ને મહારા જીવનને જ્યોતિના
એક અવાચ્ચ સાગરમાં ડુબાડજે.

પ્રેમકુળ્ય નાવિક

સંધ્યાકાળે મહારી એકાંત ગુફાથી મહાન અગાધ સાગરમાં મુજ કુદ નૌકા લંકારતો હું નજરે પડું છું, ત્યારે શંકાસલિત જનપદ પ્રવ્તો પૂછે છે કે હું કોણ છું? આ સંધ્યા પ્રદેશમાં એકાકી વિહરતો હું કોણ છું? અરે! પણ એમને હું શી રીત સમજાવું કે હું ત્હારી માર્ગ પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો છું; એમને હું શી રીત કહી શકું કે અબેદ ગગનપટની પાર્વથી મુજપાસ પધારવા ક્યારનુંય ત્હેં પ્રયાણ આરંભ્યું છે, ને અમીદા આ ચંદ્રિકાની એકાદ કુંપળે આરદ થઈ હમાણુંજ મુજ સમક્ષ તું ઉતરશે. અરે! હું એમને શી રીત સમજાવી શકું કે ત્હારાજ દર્શનનો હું અભિલાષી છું-હું એમને શી રીત કહી શકું કે મહારો નૌકા-વિહાર હવાં પ્રાર્થ થયો છે,...એમની મૂઢતા મ્હને હશે છે, ને તેથી એક યોગી સમી કઠોર શાંતિ ધારી એમની સમક્ષ હું અવાક હોયું છું; ને તુજ પ્રથમ મિલને રહી ગયેલ પુષ્પપાંદડી નીરખું છું-ને કોઈ ન જાણે તેમ મુજ અંતરમાં એની સૌરભ ઝીલું છું.

રનેલુ સ્વપ્ન.

જગત અંધારના ઓછાણી ડંકાયું હતું, ત્યારે મહારી નિદ્રામાં તહું પધારી, પ્રાતઃકાળે થનાર તહારાં દર્શનનું સંગીન મહારા સૌ સ્વપ્નને ગજવી રહ્યું. મધ્યરાત્રી વીતી ગઈ. તોયે પુનઃ મ્હને નિદ્રા ન લાધી—તહારા દર્શનના એક બબ્બ સ્વપ્નામાં મહારે જીવનોચ્છ્વાસ ગુંથાનો હતો. રાત્રી વીતી ગઈ, ને પ્રભાતની પ્રકુલ્લતા મહારે હાર પધારી. એક બબ્બાત પુરુષ પેઠે હું બિંધ્યો, ને મહારાં ગ્રહહાર ઉઘાડી ત્હાને સન્માન અર્થેનાં મહારાં જીવન સ્વાસ્તિકો દોરવા હું મંડી પડ્યો. મ્હને બબ થયો કે રખે જગત નિદ્રા ત્યજી ઉઠે, ને જાણે કે તહારા સન્માન કાર્યમાંયે હું વિવ્રાજ કહે જુ—મ્હને લગ્ન થઈ કે રખે ઘાહુહિતા ઉપા સાથ તહું પધારે, ને અશ્વલુગારિત મહારે હાર તહારે ઉભા રહેવું પડે. કિંતુ મહારા સ્વસ્તિકો હવે પૂર્ણ થયા છે—તહારા સન્માન અર્થેની સૌ સામગ્રિ મ્હેં સજ્જ કરી છે; ઓ કલ્યાણિની! હવાં મહારા હૃદયચોકમાં તહું પધાર ને મહારાં હૃદ આતિથ્ય સ્વીકાર.

હા, રસના શીલસુંઘા કહે છે તે ખરું છે કે કિંચ
રસના કિંચત કિંચનો અહરતાં મ્હને ન આવડયું; હા.
કોઈક કવિજન કહે છે તે ખરું છે કે પ્રભુ અંશીનેજ એ
દિવ્ય ઝરણાનું બાન થાય. હા, એ સૌ ખરું હશે;
પરંતુ મ્હને તો એકજ વાત સત્ય લાગે છે—મ્હારા હૃદયમાં
માત્ર એકજ ઝરુકાર પ્રવર્તી રહ્યો છે, ને તે એ છે કે હું
એક વંચિત પુરુષ છું. મ્હારા હૃદયમાં એવી એક થડી હતી
જ્યારે મ્હારું જીવન માત્ર એનામાંજ ઓળખાત હતું—મ્હારા
ઉરમાંગરની પ્રત્યેક ઉર્મિ એ ચન્દ્રકલિકાના સ્મિતથી કિછળી
શકતી; પરંતુ તે કાળ હવે વ્યતીત થયો છે. મ્હારા જીવ-
નમાંનું સૌ માધુર્ય કોઈએ સાંભરી લીધું હોય તેમ એક
નિર્જન વનસ્થલી સમું તે બની રહ્યું છે. દૂર-સુદૂર પ્રદેશમાં
એના પડછાયાના પ્રતિધ્વાનથી જે હૃદય-પાંખડી ખીલી-
વિકસી જતી તેજ આજ એના સંગથીયે વિકસવાને
અશક્તિમાન છે; જે હૃદયખીન માત્ર એના દૃષ્ટિસંચારથીજ
કોઈ અભુજા સુરો બજાવતી તે આજ એની વાણીથી પણ
સાદા સુરો ઉઠાડવા અશક્તિમાન છે.

ક્યામય-પ્રભ.

ઉપા આલેખતાં તે દિન હમો સો નીકળ્યા, પરંતુ
મહારે તો પંથમાંજ મધ્યાહન થયું, ને જ્નેતજ્નેતામાં
સંધ્યાયે આથમી; ને છતાંય સો કોઈ એ મહાન સરતમાં
આગળ ધમ્યા જતું. કેવળ નિર્જીવ જેવો હતું ભૂમિપર એરી
પડ્યો, ને ચેતનહીણો થઈ ચોપાસની વસ્તુસ્થીતિ વીસરી
ગયો. પાછળ આવનાર કોઈ સ્નેહીએ મહને જાગ્રત કરવા
પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ મિથ્યા. મહારે જીવન વ્યથા ભરજીક
હભરાતી હતી. એવે શાંત રાત્રિની ઓજસભરી વિમલતામાં
પક્ષિઓના કિલકિલાટ સાથે હતું ઉડતો પધાર્યો, ને મહારાં
મેલાં માત્રાને ખાંખેરી, ધારેથી છેલું મહને જગાડ્યો.

“પથિક” છેલું મહને પૂછ્યું. સારો માનવસમારંભ
જ્યારે આગળ વધ્યો જાય છે; આપાલ વૃદ્ધસ્ત્રી સો
જ્યારે પ્રવૃત્તિ આદરી રહ્યાં છે, ત્યારે શ્રાન્ત થયેલ હતું યુવક
કોણ છે ?

સ્નેહભરી ત્હારી આપ્ખોથી અમીની ઝડીઓ વરસતી
હતી; પરંતુ ત્હને કોઈ મેલો જાદૂગર ધારી હતો અખોલજ

એણા ધારિથી તહે ત્હાઈ વચ્ચ ઉંઠ્યું; ને ત્હારા અંતરપટ પર સુગંધ સરગત્યાં ત્યારની માનવ-પ્રવૃત્તિઓ મહે દીડી. કાંઈક અધારા થઈ ત્હને ક્યું:

“સારી માનવગતિ અખંડ ને અભંગ સંપૂર્ણતા માત્ર પ્રયત્ને છે—ત્હુંય ત્હારો અસ્ખલિત પ્રયાસ શરૂ કરે.”

કેવળકલ્યા નયને હું નીરખતો હતો; પરંતુ મ્હારી જીભથી એકે શબ્દ ન ડાળ્યો. મ્હાડે દારિદ્ર્ય ત્હને કંઈક ને બાળકને હસાવવા માતા જેમ નવનવા પ્રયત્નો કરે છે તેમ કાંઈક નવિન ઉત્સાહ સાથે ત્હાડે બીજું અંતરપટ ખોલ્યું, ને બાવિકાળના મહાસાગરમાં મનુષ્ય પ્રવૃત્તિઓ જન્મતી મહે દીડી. એ સૌને છેડે એક જીણા ઉજ્જ્વલ અંતરપટ હેઠળ, કાંઈ પ્રકાશવંતી ભુમિમાં મનુષ્ય ગતિ હર્ષધેલી થઈ ધ્રુવતી હતી; ને એ સર્વમાં સંપૂર્ણતાવાળો ત્હું ત્હારી બ્રહ્મભીની બંસી બળવી રહ્યો હતો. સત્વર હું ઉભો થયો, ને એ અસૌક્રિક ભુમિ તરફ મહે મ્હાડે પ્રયાણ આરંભ્યું. ઓ પ્રભો! મ્હારા વિકટ પગથારમાં—મ્હારી જીર્ણ દરિદ્રતામાં એ મંગળદર્શન—એ હિરણ્યદર્શન સતૈવ મ્હારી સમ્મુખ હતો!

બળતા વિદ્યને આરે આત્મા.

તે કુંજુ રહવાર નહોતું જ્યારે આશાને ક્ષણે કુંજુ છે; તે રસવતી રાત્રી નહોતી જ્યારે હવનની મંજરીઓ મ્હોરે છે; તે તો એક પ્રખર મધ્યાહનનો સમય હતો જ્યારે આત્માની સામે વેલો સૂકાય છે. આકાશે ભયાનક ઉઘાડ હતો, ને પૃથ્વીની ખાંખ્યો જાણે બળી-ગળી જતી, દિશાઓ વન-કુંજ વિહોણી હતી, ને દૃષ્ટિને ચે વિશ્રામનું સ્થાન નહોતું. ભાવિ મહાનલમાં સાંકે સગ્ગન જાણે સળગતું હોય તેમ દોહિશયી આત્મના કુંકાડા કુંકાતા, ને આત્મા ધડકતા.

અનંતતાના એક આરે, આવે કાળ હું ઉભો હતો.

રસાતળના જળ સાગરમાં એક મહાન તોફાન હતું. મણિધર સર્પોની વિપજ્યાદા ઉઘી ઉછળતી, ને ઉઘી ઉડતી પૃથ્વીના અંતે અડી એને કંપાવતી. સૃષ્ટાની સૃષ્ટિભાદ્રામાં કાંઈક તોફાન હતું. વાયુની શિતળતા ઓગળતી, ને વામાના ખૂંચથી વનિતા પેદા સવેગ વહી જતી. ભીપણ જળચરોયં ડિહળતાં, ને ભદ્રમ-ભૂખ્યાં ભદ્ર્યાર્થ આમળ વધ્યાં જતાં.

કાળના અવાચ્ય મહાસાગરના એક આરે, આમ હું ઉભો હતો.

મુખ્ય.

ગુરુગ્રંથ કૃત્યું મહારે વસતી વેદી રચવી ને આત્માના
યોગ આદરવા. પ્રભાત થતાં, મહેં વેદી રચી, ને સમિધ-
સામગ્રિ આણી છવન-યજ્ઞ આરંભ્યો. એકતાર થઈ હું
ગાયત્રિ મંત્ર બણવા તત્પર થયો; પણ શાથી અગ્નિ
મહારથી ત્હારંગ નામ બણાઈ ગયું !

તે દિન સાંજે વગડામાં હું બૂંટો પડ્યો. અતે ફર-
ફર સીમાઓ વટાવી, વસ્તીના એક પ્રદેશમાં જઈ ચડ્યો.
સન્માન આપી, ગ્રામ્ય લોકોએ મહાર વનન પૂજ્યું. મહારા
અંતરના પટકૂળે સર્વત્ર મહારા વત્સનું નામ રંગાયું હતું;
ને તોય શાથી મહેં ત્હારંગ નામ કહી દીધું.

વિશ્વા.

પ્રભો ! મહારા દેશમાં જ્યારે અધિકારનો કારી પ્રચાર
સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો છે; દશેદિશ જ્યારે આત્મવ્યથાની ને
અસહ્ય વેદનાના અસંખ્ય નિષાસોની ધ્રુવી ધ્રુવી કરે છે,
ત્યારે ઓ નાથ ! મહારા દેશવાસીઓના છર્ચ વચ્ચે ઉકેલજો;
ને આશા-સુખનાં નવાં ચીર અર્પી એમના માનવહૃદયને
તું સંતોષજો.

મનુષ્યમાંથી ઓ પ્રભો ! સર્વ કિન્નત આવનાઓ જ્યારે
અમેદાઈ છે; પુરુષમાંથી જ્યારે ઓ પ્રભો ! પૌરુષ ને વાન્ત્ય
વેરાયું છે, ને માનવહૃદય જ્યારે નિરાશાથી આકૂળ-વ્યાકૂળ
છે, ત્યારે, ઓ નાથ ! આશાના તારા સુવર્ણસંગીતથી
એમનો મનોધકાર વિહોડજો.

મહારા દેશમાં ઓ પ્રભો ! જ્યારે અભાગ્યનો પાલવ
સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો છે, મહારા દેશમધુઓ જ્યારે ઓ નાથ !
હતાશ થઈ નીચા નખી પડ્યા છે, ને દેશની વનકુંજથી ઓ
પ્રભો ! જૂતગૌરવનો કિલ્લકિલાટ ઉડી ગયો છે, ત્યારે કર્મની
કુલ્લથી ચુંદડી ઓઢાડી મહારા દેશને ઓ નાજન ! કોઈક
અનેક આશા-પ્રદેશમાં ઉરાડજો.

આમંત્રણ.

પિયુ! ત્હારી પુષ્પમાળા ગુંથતી હું ક્યારની અહિં
મેહી હું. માળા પૂર્ણ થઈ છે, ને ત્હારા અંગ સ્પર્શકાદર
ઉત્સુક થઈ હંચું નીહાળી રહી છે. પુષ્પની પાંદડી-પાંદડીએ
વિરહની વેદના દેખાવ છે. પિયુ! એ કુંળા પુષ્પકાજ તો પધાર.

તે ક્ષિત જે વ્યોતિર્ગુચ્છમાં ત્હું પધાર્યો, ને મ્હારાં
નયનોમાં જે ચેતન ત્હેં આંજ્યાં, એના સ્મરણોના હાર
ગુંથતી ત્હારીજ વાટય જોતી. આમ હું કિબી છું. પ્રત્યેક
સ્મરણના અંગે અંગથી ત્હારી પ્રાર્થના કરતા તારકગણના,
ગીતગું મૃદુ સંગીત બહુ રહ્યું છે. ઓ પિયુ! એ સંગીત
કાજ તો ત્હું પધાર.

અન્ય અથુ

કેઈ મોઢા અમૃતના મંગળકળાં કાઢી મ્હારા અવનના આગળ તું ઉભી હતી, ત્યારે મ્હને ક્યાંથી જાણ હોય કે તું તો નગરની એક પનીદારી છે, ને મ્હારા અવન-દાર તો લગીર વિશ્રામ અર્થેજ તું ઉભી હતી. દિનકરની સમાપ્તિ રહેત ચક્રવાક તો એમજ માને છે ના કે દિનકર પોતા કાજ જ ઉગ્યો છે, ને સદાય-અનંતકાળભર તે એમજ ઉભશે ? કૃષ્ણપક્ષના તિમિરપંથને વટાવતો ચન્દ્ર જાગે પધારે છે, ત્યારે પ્રિયતમાના નયનો તો એમજ માને છે ના કે દૂર-સૂર પંથમાંથી પ્રિયતમ દષ્ટિએ પડે એ; જા રસદેવ ચન્દ્રને પ્રગટાવે છે ?.....પણ ના, સૂર્ય કે ચન્દ્રની કિપમાવતે તું તો નથી. મ્હારી મોહવૃત્તિના સ્થાનનેય તું તો યોગ્ય નથી. કૃષ્ણપક્ષની કાળી નાતીમાં કાળ પુરૂષના ખડગથી જે ચિત્તારી દિત્પન્ન થાય, તું તો માત્ર નેવીજ છે. હું શી રીત કાઢી શકું કે મ્હારા પ્રભાતની તું કિપા છે-મ્હારા અવનની તું વિખાતા છે ?-મ્હારા અવનપ્રભાતનું સર્વસ્વ નીતકે લાવણ્ય ત્હારા પાદકમળે મહં સમર્પું હતું, એ દિનાય આજ દેહ

અધ્યન્ય અમૃત.

કર્મરૂપ સન્મુખ ખડા થાય છે. ઓ પ્રભો ! એનાં શ્મશાણે
વહી જાતે. સંસારી વડિલ જેમ સુકોમળ કન્યાના દાન
યથાર્થિ દર્ધ દે છે, મહારાંયે છવનનાં ઝરણાં એમજ વહી
ગયાં; ને હવે ! એ સ્નેહ વિભૂતિને માત્ર અમૃતની તર્પણાંગલિ
દેવાનુંજ રહ્યું.

અશ્વમેધ કુંડલકાંડ:૧.

પ્રાતઃકાળે વસંતનું પ્રથમ પુષ્પ ત્વને સમર્પી શકું
એ કાલ મધ્ય રાત્રીએજ હું હોયો, ને મહારા મૃદ સમીપના
કુસુમોદાનમાં એ નિચન પુષ્પકાળ એક છોડ સમીપ હું
ગયો. ગમ્મકાલેજ એક અર્ધ ખીલ્યું પુષ્પ હું મૂકી ગયો
હતો. આશા બયોજ હું ત્યાં જઈ પૂજ્યો; ને વભાતના
આછા પ્રવાહમાં એ પુષ્પકાળ હાથ લંપાયો; પરંતુ
મહારા હસ્તના સ્પર્શ માત્રથીજ એની એક એ પાંદડીઓ
ખરી પડી હાથ ! હવાં મહારા સૈયે પ્રયત્નો મિથ્યા ગયા.
પ્રભાતમાં સૌ પૂજકો ત્વને નવનવા અર્ચ્ય અર્પવા આવશે,
ત્યારે મહારા દેવને હું શું સમર્પીશ ? ઝઝાનિ ને વ્યથામાં,
નિરાધાર હું પુષ્પછોડ પાસેજ એમી પડ્યો; ને મહારી સમીપે
મે ત્યાં કોઈજ નહોતું-માત્ર નિરાશાનો એક ઉચ્છ્વાસ મહારી
ચોપાસ ફરતો હતો.

અમુનો મુક્તાહાર.

શોકની અમૂલ્ય વેદના સાથજ હું છઠ્યો, ને પ્રભાત થતાં, તહારા મંદીરના એક ખૂણામાં લજ્જાનિવૃત થઈ હું બેસી ગયો. તહારા અગણિત પૂજકો નવરંગી પ્રસાદીઓ લઈ આવ્યા. ને તહારા આગમનની વાટચ જોઈ રહ્યા અને તહું આવ્યો; પરંતુ અન્ય પૂજકોની અમૂલ્ય પ્રસાદીઓ દષ્ટિમાંયે ન લેતાં તહું મહારીજ પાસ પધાર્યો; ને મહારી રંક અવસ્થા કિતારી, તહારામાં તહે મંદને સ્વીકાર્યો. દીન એકેરે ત્યારે મહે પૂછ્યું:

‘ઓ નાથ! આ દરિદ્ર-ભિક્ષુકમાં તહે એવું તે શું જોયું કે તહારા મંગળ મંદિરમાં તહે આવરી લીધો?’

તહું તો અનુત્તર લેતા, માત્ર પ્રભાતના મહારા અમુનો મુક્તાહાર સૌ કોઈને તહે દાખવતો.

હીડો છે એવો દેશ ?

ઋતુક્રમનો એક ગુણ છે કે એક રતુ પધારે, ને બીજી કિડી જાય. વસંતની બીલી અટારીએ ગ્રીષ્મના ઓળા પડે, ને વસંત દરમ્યાન. કોઈ કહે છે કે 'પ્રધીય રતુઓનું એકબીજા પણ ના, મહારા જીવનભોમમાં તો એવું નથી. મહારે દાર તો સૌ ઋતુઓ સાથેજ પધારતી. એનાં અમીઘર કોચનથી જે કાળ દષ્ટિ પાંગરતી, ત્યારે હું જાણુતો કે મહારે વર્ષા એડી. એના સૌરભનો પમરાટ કોઈ અજુકિકલ્યા ભાવે દાખવતો ત્યારે હું જાણુતો કે મહારા જીવનમાં વસંત કીડી... હીડો છે એવો દેશ જ્યાં સૌથે રતુઓ સાથેજ પધારે છે ?

“સંસાર આતો જામ છાખડું છે.”

જાંપાવનમાં મોગરાનો એક છોડ હતો. હું ત્યાં ગયો જ્યારે સંધ્યા, ચન્દ્રને વધામણાં દેતી ઊભી હોય છે. વનની કુંજે કુંજે, ને વૃક્ષની ટાળી ટાળીથી આનંદ વરસતો મ્હારા ને ઉરના અભિલાષ પ્રગટયા, ને વસંતમાં યુવકયુવ જયમ નયતો મીઝી સરસ દેહને ડોલાવે છે, તેમ પળવાર વનના એ નિર્દોષ દૃશ્યથી મ્હારા સંસારિક રસ જાગ્યા. વન સૌરભની ક્રમાસમાં પ્રિયમાના દેહની ઝીણવટ હું તપાસતો હતો. ચુષ્ટિમાં ન દીડેલ પરિપક્વતા મોગરાના એક પુષ્પ પર હતી. એ પુષ્પે મ્હને કહ્યું:

“રસના ઓ જાણુહાર! મ્હારો રસ લેશો?” જૂના જોગી સમા માનવજાતિના જુના પ્રશ્નો મ્હારી સન્મુખ ખડા થયા. શું કવિઓ નથી કહેતા કે રસ-ઉપાસકને તો રસની પ્રાર્થના કરવી પડે છે? આ ને કિયો દેશ હતો જ્યાં રસ ઉપાસકને આરાધે છે? પણ આ સૌ હું બૂલી ગયો, ને ધડીમર એ પુષ્પથી છંટાતી રસધારા ઝીંતવા હું દોડ્યો; પણ ના—એ જોઈને પુષ્પ તો ખડખડાટ હસી પડ્યું—ને એ હાસ્ય પણ પાંખો ફફડાવતું ગગનપરે જીરી રહ્યું મ્હારા આત્માનું એક હાર ત્યારે ઉઘડ્યું.

વિદેશના અંધારે આશાપામી.

મહારી મૃત્યુશય્યાપર એક પગથી તહે જણાવ્યું કે
સારા જગતને અજવાળતો સૂર્ય હવાં તહારે કાજ નિસ્તેજ
જ પ્રગટશે. ઓ હૃદયગાત્રી! શું એ સત્ય છે? મહારા નીરાળા
જીવન-મૃત્યુના પ્રશ્નો સાથે તહને શું સહેજે સમઘ છે?
એ પગથી તારી વેડના હું કદ્યુ' છું ત્યારે મૃત્યુના
સર્વ સુખ-સ્વાનો ત્યજ દઈ, મહારો આત્મા જીવનની
આ કનિષ્ઠ ભૂમિ પ્રવેશના તત્પર થાય છે. ઓ પ્રિયની!
કદી એ સત્ય હોય તો મહારા આ મુદ જીવનને તહું નીરખ,
ને તારાં સોકાવ'ધનોથી એને તહું યથા લે. તહારે કાજ
ઓ પ્રિયનમા! મધુર મૃત્યુને હું વિદાય દઈ છું, ને સુખ-
દર માર્ગના અમીદશ'નેય પૃથિવી કાજ ત્યજ દઈ છું.
ઓ પ્રિયનમા! એ ત્યાગ તહનેજ સમર્પણ હો!

પ્રભુનો ઉપહાર.

જગતના કાલાહલથી દૂર-દૂર એક સ્વપ્નમુદ્રિમાં
હું વસતો હતો. જગતજન જેમ સ્ત્રી-પુરુષને સંગ ખોળે
છે તેમ હું એ સ્વપ્નોનો સંગ શોધતો; ને એમાંજ આનંદ
તો. મુજ શ્રાન્ત હૃદયને દૂલાવવા એ સ્વપ્નો જે સંગીત
ગાતાં, એથી મધુતર ગીત સૂણવાની મ્હને આશા કે
યે નહોતી. પરંતુ હાય! વર્ષો જતાં મ્હારી એ સ્વપ્ન સૃષ્ટિ
તુટી ગઈ; એનું સંગીત-વસ્ત્ર ધીરે ધીરે જગ ની ધુળથી
રજ્જોટાતું ગયું; એમની વીણા અનંત કાળખરે શાંત થઈ;
ને હુંય એમના ઉડતા પડછાયા હેઠળ નિશ્ચિત નિર્જીવ
પડ્યો. એવે કાળ એ સુમંગ પ્રિયતમા! ત્હારી મંદ
માધુરી સૂણાવતી આયુષ્યના પડમાં સમી ત્હું પધારી, ને
એ સ્વપ્નોને સ્થાનક ત્હું વિરાજી. મ્હાં હૃદય પુનઃ જન્મત
થયું; ને ત્હારા સાંદર્ભગીતમાં ભળી ગયું, ખરેજ! પ્રભુનો
એકાદ ઉપહારે મનુષ્યના સર્વ સુંદર તન સ્વપ્નોથી ટિંકઈ
છે. એ પ્રભુને, ને એ ઉપહારને મ્હારા સાક્ષાંગ પ્રણામ હો!

ગીતમાલા.

પ્રભાતે જ્યારે દિનચર્યામાં જંગમ પ્રવૃત્ત હોય છે, ત્યારે મુજ દારાગૃહ સમીપ મ્હારે અધકિત્વહીન, અધન્ય સંગીત સુચનું કોક કોક કિબું હોય છે. એમને મ્હારા હૃદયનો ધન્યવાદ હો ! પ્રખર મધ્યાહ્નના અસહ્ય આતપમાંય, જ્યારે માનવસમારંભ સુખ—તરસ્વો ખટકે છે, ત્યારેય મ્હારા દુઃખી જીવિત દાજ નંખાતા કોક કોક નિશ્વાસ હું સુણું છું. એમને મ્હારા સહૃદય અમણ્ય ધન્યવાદ હો ?.....

.....પણ હા, એવા સૌનેય હું ધન્યવાદ ફક્ત રાત્રીના, પરંતુ સંધ્યાકાળે જ્યારે રાત્રિના ધોર અધાર પડ્યાયા સર્વત્ર પથરાય છે, ને પ્રકાશનું ક્યાંયે નામ નિશાન પણ નથી હોતું, ત્યારે મ્હારાં દરિદ્ર આંતરે મોઢાં ગીત માની મ્હારા દારાગૃહ દ્વારે તું યંભા જાય છે, ને ત્હારી અમેલી ગીત માધુરી ત્યારે સરી પડે છે. એ દાજ એ કસ્યાણિની ! ત્હને હું શી રીત ધન્યવાદ ફક્ત સકું ? મુજ દીન હૃદયને એ ગીતમાલે ! ત્હારાં ગીતથી એ ધન્યવાદ તું શિખવજે.

જહાસાનો વિધિવિહાર.

જગતની રેતીથી કંઈ કંઈ ગિરિ ગજરો આજંગી
અન્યાન્ય-ગુંથ્યાં અમે ઉડતાં હતાં. અંતે જ્યારે આત્માની
પાંખ્યો સંપૂર્ણ અમે ઉઘાડી, તે પૃથ્વીપાસના કંડાળથી
એક ભલુકતી અભિજ્યાત્ર પક્ષાંતને અડી-ત્યારે પ્રિયતમાએ
કહ્યું: “નાથ, હવે ક્યાં જશું?” જગત પ્રતિ મ્હેં દ્રષ્ટિ
કરી, પરંતુ તેણે કહ્યું: “ના, નાથ. આપણી અંડાક્ષ
પ્રિયકર શાંતિ ત્યાં નહિ નીમે. કદીક સૂર્યસાગ્રિની પાયથી
એકાદ દેવગણનું કોઈ સંપૂર્ણગીતમાધુરિનું સુવર્ણ કંઠગુ
આપણા શાંતિજલમાં પડે, તો સાંકેય એ શાંતિ સરવર
ડગમગશે. પ્રિય!-શુદ્ધ આ માનવ કોઈમાંજ આપણે ને
નિવાસ કરીશું, કે જેથી અર્થસાધક માનવ જ્ઞાન, જન્યે
અભડાતી, ઉચ્ચ આત્માથી દર રહશે. એકાંતે ત્યારે આ
નાથ! એક દિનમાટનોય આપણો સ્નેહયાગ ત્યારે સંચાશે.
દિનાંતે મૃત્યુને અધારતાં આણું તો ઉભાંજ છે.

કરણ ઉપાસના.

તે નિર્જીવ વનમાં જ્યારે ગોપાસ નીરવ અધકાર
ગયો હતો, જ્યારે કાળા વાદળોની ઘડ ડાયા આકાશે
છવાઈ હતી, અને જ્યારે બીપચ ગર્જના સાથ પેલો કદ
સિંહ મ્હારા આ નિર્જીવ અંગ તરફ વધ્યો હતો હતો,
ત્યારે કોઈ વીર સમી પધારી તકારા કાળ શરૂથી મ્હારા આ
કુદ્ર દેહને તહે શા સાંઝ રહ્યો?—તે ત્યારે એ ધનુષ્ય
ધારિણી! તહે ત્યારેજ મ્હને શા સાંઝ ન કહ્યું કે તહુ તો
ખબરેખત એક ફૂતી છે તેપથે, એક નિમિષે તેમ ત્યારેજ
મ્હને શા સાંઝ ન કહ્યું કે મ્હારા જીવનાકાશની તહુ
તો માત્ર ઉપાજ છે; ને એ આકાશનું રહવાર તો કદીય
નિર્માય નથી.

૪૪

૪૫

તે દિન પેલા આંગાવાડીએ જ્યારે વૃક્ષો ઉપર ચાંદ્રિકા ઉતરતી હતી, જ્યારે કાચલની મંદ સુતાવણિ જગત્ તરફ વળતી હતી, ત્યારે વૃક્ષોની ધીચ છાયામાં સૂતો સૂતો કોઈ કશ્ચિત્ ચક્રવાત્ તું રહન હું સૂણતો હતો. ત્યારે દૂરથી, હા ત્યારે તહીં ગીત-હાલક ઉપડતી હતી ત્યારેજ અરે ત્યારેજ તહેં મ્હને શા સાં ન કહ્યું કે ત્યારે તો કોઈ અદીઠ કુંજની ખાળાકાચલડી સમ તહાં કુંજનજ કરવાનું હતું? મંદ-ધીરા સ્વરે તહેં મ્હને શા સાં ન કહ્યું કે આ અનામી ગીત માધુરિનેય કાલાવધિ સરજાઈ છે? અરે! ત્યારેજ તહેં મ્હને શા સાં ન કહ્યું કે આકાશના આ અભેદ ઉડાણ ચારી પળ-વિપળકાળ તહું અદીં પધારી છે, ને એમાં તહરે તો સમી જવાનું છે?

વિશ્વરાસ.

તહારા નગરના રાજમાર્ગ દિવર સારો માનવસમારંભ
જ્યારે પ્રકાશના વહોમાં વધ્યા જતો હતો; જ્યારે પ્રવિણ
અગ્રેસરો તહારાં અનેકાનેક દાર ખખડાવ્યાં જતાં હતાં ત્યારે
એક ન્હાની નીકમાંથી તહારો, ગીતધ્વનિ સૂણાયા; ને એ
મલિન પંથમાં મ્હને આકર્ષી ગયો. મ્હને ભય થયો કે
મ્હારાં નવનવાં વસ્ત્રાભૂષણો ધુસરવંતા થઈ જશે. મ્હને ખેદ
થયો છે મ્હારા અત્રૌકિક અલંકારોની જગતને જાણે નહિ
થાય. પરંતુ એવે એ મલિન પંથમાં તહારા ગીતના દીપકો
પ્રકટ્યા ને મ્હારો પંથ પ્રકાશની પુણ્યસરિતાથી ભરઈ ગયો.
ઓ નાથ! મેં ત્યારેજ જાણ્યું કે પ્રકાશ ને તેજ માંડના
મ્હારા સૌ જીવન પ્રયત્નો નિષ્ફળ હતા-મ્હેં ત્યારેજ જાણ્યું
કે દરિદ્રહૃદયના પદ હેઠળે તહારી રસજ્યોતિ ઝળી રહી છે.

તે દિન જગતમાં વસત ચાલી કે ચન્દ્રોદયે રાજનવાનમાં
તહારો વિશ્વરાસ રમનાર હતો. પ્રભાતથીજ નગરવાસી-

ઝાંઝે વિવિધ તૈયારીઓ કરવા માંડી; ને સમય પહેલાં
 ક્યારેનોય ત્યારે મંદિર-ચોક પૂજનનોથી પૂરાયો. કંઈકંઈ
 આશાભર્યા મહાજનો રાસસ્થળની સમીપે વિરાજતા
 હતા. ઝંપે ચન્દ્રોદયની ઘંટા વાગી ને સૌએ માનવચક્ષુ
 ત્યાં રાસગૃહ તરફ વળ્યાં. પણ તું તો ન જાણ્યો.
 ધીરે ધીરે સમારંભમાં દોલાહલ વધતો ગયો; પણ તું
 તો મંદિરનું એક જીર્ણોદ્ધાર ધીરે ધીરે કોઈ ખખડાવતું
 હતું તેજ મુજબ જતા. તું કહ્યો અને અળગા રહી
 ગયેલ એ દરિદ્ર પાંચને ત્યારી સમ્મુખ તું પ્રવેશ આપ્યો.
 જનજનથી સારાય જનસમૂહ ત્યારે નમી પડ્યો. અભંગ
 શાંતિમાં ત્યારે ઝો પ્રભા! જાતજનને તું સૂગાવ્યું કે
 ચન્દ્રોદયનો ત્યારે વિશ્વરાસ પૂર્ણ થયો છે—ધીરેથી મહા-
 જનોને ત્યારે તું પૂછ્યું કે “વિશ્વરાસ કેવો થયો વાર?”
 સૌ મહાજનોએ ઝો પ્રભા! ત્યારે એમના તેજ વચ્ચે
 કિતાર્યાં, ને ત્યારે દીનબેખ સ્વીકાર્યો.

બહાલાંની વિદાય.

બહાલાંને શીદ દઉં વિદાય ?

બહાલાંને ક્યાંથી દઉં વિદાય ?

આશાના પચરંગી રંગે

રંગ્યું બહાલાંની સંગે

મહારૂં ઉર

એને શીદ દઉં વિદાય ?—બહાલાંને.

બહાલાંની ક્યાંથી લઉં વિદાય ?

મનમાન્યા બહાલાંની સંગે

ગૂંથ્યાં હૈયાં કુલડાં રંગે

એવાં બહાલાં

એને ક્યાંથી દઉં વિદાય ?

બહાલાંને ક્યાંથી કહું 'વિદાય' ?

મોઘાં મોતી હંસ ચરે ને

રસના રસીયાં રાસ રમેને

એથીય મોઘાં

એ બહાલાં

બહાલાંની વિદાય.

એની શી રીત લઉં વિદાય ? - બહાલાંની
બહાલાંની ક્યાંથી લઉં વિદાય ?

વિગ્ન વનમાં તાપ તપેને
વનવન માંડી દાદ બહેને
એ જાને જ શાત કરે તે
મારાં બહાલાં

એને ક્યાંથી કહું 'વિદાય' ? - બહાલાં ને
બહાલાંને ક્યાંથી દઉં વિદાય ?

મુજ કિરમાં કંઈ દાદ વ જન
ભીતરના કંઈ હાથ જાન ને
આંમુના પટકૂળ રમે એ
એવાં બહાલાં.

એને શરીત લઉં વિદાય ? - બહાલાંને.
બહાલાંને ક્યાંથી કહું 'વિદાય ?'

જયવંતા ને કિર પધારે
સ્વપ્નોમાંયે આવે

બ્રહ્માનાં વિદાય.

ગીતવિદ્યાણા દાઝે આવે

અજ્ઞ ગીત ગર્ભવં

કર કિઞ્જાવં

બ્રહ્મ દેવો મુખ્યા આવં

એવાં બ્રહ્મા

એનં ક્યાંથી કહે વિદાય ?--બ્રહ્માનાં.

બ્રહ્માનાં શી રીત લઉ વિદાય ?

બ્રહ્માનાં મોતીનાં લેવાં

એવાં બ્રહ્મા

એની શી રીત લઉ વિદાય ?--બ્રહ્માનાં

બ્રહ્માને ક્યાંથી કહું 'વિદાય'

બ્રહ્માનાં શી રીત લઉ વિદાય

બ્રહ્માં બ્રહ્મા

એની શી રીત લઉ વિદાય

બ્રહ્માને ક્યાંથી કહું 'વિદાય'

બ્રહ્માનાં વસમી શ્રાવ વિદાય.

પુસ્તક મળવાનાં કેન્દ્રો:

૧ ચેતન કાર્યાલય, ગોપીપુરા, મુરત.

૨ વ્યાસ એન્ડ બટ્ટભાઈ

મથુરાદાસ રામદાસનો અંગલો.

ઘાટકુપર (જી. આઈ. પી.)

૩ સુપ્રસિદ્ધ બુકસેલરો.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર: અટ્ટ ઉમરવાડિયા.

“ચેતન” કાર્યાલય ગોપીપુરા-મુરત.

છાપનાર: ગોવિન્દજી ડાહ્યાભાઈ નાયક.

શ્રી “અનાવિલ” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ અરાનપુરી ભાગળ-મુરત.

